

במערב אין כל חדש? | הרב בני קלמנזון התחדשות יהודית במערב ובמרכז אירופה בין מלחמות העולם

מבוא

העולם כפי שאנו מכירים אותו, התעצב במידה רבה באירופה בתקופה שבין מלחמות העולם. מלחמת העולם הראשונה שינתה באופן טוטאלי את גבולות מדינות אירופה וגרמה לשינויים סוציולוגיים וטכנולוגיים רבים. גם החברה היהודית (הלא דתית) באירופה עברה שינויים רבים בתקופה זו, ובקרבה התחולל תהליך של התגברות הזהות היהודית, והבנה שמדובר בעם נפרד ולא ב'גרמנים (או כל לאום אחר) בני דת משה'. תהליכים אלו השפיעו גם על עליה בפופולריות של התנועה הציונית. הבדלים ברורים ניכרים בין התהליכים שהתרחשו בעקבות מלחמות העולם במזרח היבשת ובין התהליכים שהתרחשו במערבה.¹ בעוד שיהודי מזרח אירופה עברו תהליך חילון - מהמהירים ביותר שהיו בתולדות העם היהודי - הרי שבמרכז אירופה, בעיקר בצ'כיה, אוסטריה וגרמניה, התרחש תהליך הפוך, של התקרבות לאמונה היהודית.

¹ הבדלים אלו בולטים במיוחד עד סביבות שנת 1935.

נתון זה מפתיע בהתחשב בכך שעל פי התפיסה הרווחת, אנשי מערב אירופה (המכונים בשפת ה'אוסט יודן'² - 'דייטש') מקובלים כמתבוללים ומעורבים בתרבות ובמדיניות המערב אירופאית עד לשד עצמותיהם.

השאלה המרכזית בה יעסוק מאמר זה, היא מהו ההבדל בין החברה היהודית שבמערב אירופה לזו שבמזרחה, אשר גרם לתהליכים מנוגדים להתרחש במקביל. יובהר שניסיון לתת הסבר יחיד לשוני זה, יכול לייצר מאמר אטרקטיבי וברור, אך גם שטחי וחלקי.

בנוסף, ינסה מאמר זה לסקור את הדמויות שעברו התעוררות דתית במהלך התקופה ואת השפעתם על העולם היהודי, לדוגמה: הסופר המפורסם - פרנץ קפקא, מפיצה הגדול ביותר של תורת החסידות במאה העשרים - מרטין בובר, חוקר תולדות הרוח היהודית - גרשם שלום, הסופר וההוגה שנעשה יהודי ציוני גאה ומקושר למסורת - מקס ברוד, מייסדי האוניברסיטה העברית בירושלים - עקיבא ארנסט סימון, אריה לייב מאגנס ושמואל הוגו ברגמן, והפילוסוף החוזר בתשובה - פרנץ רוזנצווייג. שמות אלו מוכרים כיהודים שהשפיעו רבות על עולם הרוח, התרבות והאקדמיה בעולם בכלל, ובעולם היהודי בפרט. חשיבותם ופרסומם חרגו מגבולות דורם, חלקם הגדול מוכר לרבים עד היום, על אף העובדה המצערת ש'אין זכרון לראשונים'. בנוסף לדמויות שהזכרנו, קיימים עוד אישים רבים וחשובים מיהודי מערב אירופה אשר היו יכולים להיכנס למאמר זה אך לא נכנסו, הן מפני שלא זכו להיזכר בדברי הימים והן מפני קוצר היריעה.

בין הדמויות שהוזכרו קיים מכנה משותף גדול, משמעותי ומעט מוזר: רובם נולדו למשפחות מתבוללות המעורות היטב בחברה המערב-אירופאית ובעלות זיקה קלושה עד אפסית ליהדות. משפחות שציפו, לעיתים בשלווה ולעיתים בשמחה, להתנצרות בניהם ולהשתלבותם המלאה בחברה. למרות רקע זה ויתרו אישים אלו על הכבוד, הקריירה האקדמית וההישגים הכלכליים והעדיפו להתקרב ליהדות. גם דמויות שמקורם בחברה חסידיית מובהקת, הגיעו למערב אירופה והתרחקו מהיהדות, אך שבו אליה דווקא בגרמניה המתבוללת.

² יהודי מזרח אירופה

חשוב לציין כי בדומה לתהליכים אחרים בעת החדשה, הקדימה מערב-אירופה את המזרח הנגרר אחריה. במחצית שנות השלושים דעך תהליך החילון המואץ במזרח אירופה ואף ניכרה התחזקות של גופים דתיים. אך בעוד שאת עצירת תהליך החילון המזרח אירופאי ניתן להסביר בקלות יחסית - בעקבות קריסת התקוות להשתלבות יהודים במרחב האירופאי האוניברסלי, ובעקבות התנערות והתחדשות המנהיגות הדתית במזרח אירופה (באותה התקופה הקהילה האורתודוקסית הקימה מסגרות פוליטיות,³ עיתונות וישיבות ורשתות חינוך לבנות⁴), הרי שתהליך החזרה ליהדות במרכז אירופה ובמערבה מתרחש ללא מנהיגות דתית מכוונת מלמעלה וקורה בתוך החברה המתבוללת-'מתגרמנת' עצמה.

תופעה זו של חזרה ליהדות מפתיעה מאוד, מכיוון שגרמניה כאמור הייתה בעלת מסורת של קבלה אוהדת של גרמנים חדשים אלו. מדובר בחברה ובמדינה הומניסטית וליברלית ביותר. ברלין ופרנקפורט של אז, כמעט כמו היום, היו ידידותיות מאוד לגרמנים בני דת משה, וידידותיות עוד יותר למתנצרים שבהם. יהודים אלו היו אורחים רצויים בחלק נכבד מהסלונים האינטלקטואליים⁵ המפורסמים של גרמניה.⁶ תהליך זה דורש הסבר. השמות שהזכרתי לעיל מבטאים את עוצמתו של התהליך, אך שוו בנפשכם מה היה קורה אם תהליך זה לא היה נקטע על ידי הצוררים הנאציים ובני בריתם? בכמה אוצרות מדהימים יכלה החברה היהודית לזכות אז?

³ תנועת 'אגודת ישראל' הוקמה בפולין בשנת 1912 כשמטרתה המוצהרת היא "לפתור ברוח התורה והמצווה את כל השאלות שתעלינה יום יום על הפרק בחיי עם ישראל".
⁴ 'ישיבת חכמי לובלין' הוקמה בלובלין בשנת 1930. באותה תקופה הוקמה רשת החינוך לבנות 'בית יעקב' ודומותיה. החינוך הכללי לבנות (שלא למדו בחיידרים וכישיבות) היה מהגורמים המרכזיים לחילון במזרח אירופה וגרר אחריו גם את הגברים - בעליהן של בנות אלו. הקמת מערכת חינוך תורנית בעבורן תרמה להישארותן תחת כנפי היהדות.
⁵ 'סלון ספרותי' הוא מונח תרבותי-היסטורי המתייחס להתכנסות של אינטלקטואלים, בעיקר סביב נשות חברה חזקות, לדיון מפרה בנושאים ספרותיים ופילוסופיים. סלונים מסוג זה שגשגו בתקופת ההשכלה בצרפת ובגרמניה. (מתוך ויקיפדיה העברית)
⁶ בימים ההם היה כמעט בלתי אפשרי לצפות שבתוך שנים ספורות אספסוף מתלהם של חיילים משוחררים ומובטלים, יחד עם קומץ לאומנים, ישחרר שדים גזעניים ולאומניים, ויוביל את המדינה המתקדמת בעולם לתהומות הרוע האפל ביותר בתולדות האנושות.

לדעתי רנסנס רוחני זה התפתח על מצע של צירוף מדהים ומופלא של סיבות ותהליכים. אנסה לשתף אתכם עם המעט שהגעתי אליו; וכנראה יש סיבות ותהליכים נוספים שאליהם עדיין לא זכיתי להגיע.

קץ המערב

בספרו 'האדם מחפש משמעות'⁷, מעיד ויקטור פראנקל על בעיותיהם של האנשים בהם הוא נתקל. הוא מסיק שהתרבות המודרנית יצרה שני אפקטים מנוגדים; מצד אחד, היא נתנה לבני האדם כלים נוחים יותר ודרכים קלות וקצרות יותר להשיג את המטרות שהציבו להם בחייהם. אך במקביל, התרבות המערבית האנתרופוצנטרית, שהעמידה את האדם במרכז, ביטלה ומוססה חלק גדול מהיעדים ומהאידיאלים של החברה האנושית.

כפועל יוצא משני כיוונים מנוגדים אלו, נשאר האדם המודרני עם כלים רבים למלא את מטרותיו מחד, ומאידך עם מעט מאוד מטרות ומשמעות בחיים כדי לנצל כלים אלו. בקיצור, התהליך של המודרנה מיצה את עצמו, כיוון שהוא גרם לחוסר תוחלת והעדר משמעות לחיים. מערב-אירופה - האזור המתקדם בעולם באותה התקופה, הוא דוגמה מצוינת לוואקום שמתאר פראנקל. האנשים שיתוארו במאמרנו השיגו את הכלים, אך אז שאלו: "מה הלאה? יש לנו אפשרויות לממש את שאיפותינו, אבל היכן שאיפותינו?" דרכם חזרה ליהדות, הייתה המשמעות.

לא רק שהעולם המערבי מיצה את עצמו, הוא גם עיוות את עצמו. כבר כהחלו לנשב הרוחות הרעות אשר בישרו את מלחמת העולם הראשונה, החלה לקנן התחושה כי המודרנה - שאמורה הייתה להוות את הפתרון לבעיות ולמצוקות העולם, הפכה להיות הבעיה עצמה. האדם המציא אמנם את העיתונות, הטלגרף, הטלפון, הרכבת והמכונית, אך המציא גם את התותח ואת חומרי הנפץ. האדם

⁷ הוצאת דביר, תל אביב 1970. פרק 'הריק הקיומי', עמ' 128 ואילך.

המציא את מכוונת התעשייה, אך ניצל אותן להתעשרות קלה על חשבון המוני מובטלים, ועל חשבון פועלים שנוצלו באכזריות.

בימים ה"מתוקים" שלפני מלחמת העולם הראשונה כתב איגור סטרווינסקי⁸ יצירה אלימה שריסקה את כללי ההרמוניה המוזיקלית ובישרה לציבור האירופאי ה"נאור" כי הוא אינו שונה מעובדי אלילים זובחי קורבנות אדם. תוך כדי המלחמה כתב אוסוואלד שפנגלר⁹ את ספרו 'שקיעת המערב', או בתרגום מדויק יותר: 'קץ המערב'. הספר מגבא את סופה הבלתי נמנע של התרבות המערבית האירופאית.

מלחמת העולם הראשונה הייתה סטירת לחי מצלצלת בפרצופה של התרבות המערבית הזוחחה, אותה הרגישו גם אותם שלא היו שותפים לחזון של שפנגלר וסטרווינסקי. מיליוני בני אדם משני הצדדים חגגו, פשוטו כמשמעו, את הכרזת המלחמה. רק לאחר המוות והשכול, הריקבון והקיפאון בשוחות המוות במלחמת העולם, רק לאחר שבקרבות על הסום ועל המארן ובקרב וורדן נהרגו מאות אלפי חיילים בכיבושי שטחים שלא היו מספיק גדולים כדי לקבור אותם, - רק אז התחילה ההתפכחות מהמלחמה.¹⁰ התפכחות זו נשאה על כנפיה גם התפכחות מהמגלומניה של התרבות המערבית כולה.

לאחר המלחמה התחילה להיכתב נגדה ספרות מחאה בכל השפות. אריך מריה רמרק¹¹ כתב את 'במעורב אין כל חדש', רולאן דורז'לס¹² כתב את 'צלבי העץ' - ספר שעלילתו מסתיימת בשדות גדולים ואינסופיים של צלבי עץ הנזרקים כלאחר יד על קברים של קרבנות אלמוניים וסתמיים. ארנסט המינגוויי¹³ היה חובב גדול של אקסטרים שיצא למלחמה בקלילות, אך לאחר שהשתתף בקרב קפורטו כנהג אמבולנס בצבא האיטלקי וחזה במותם של עשרות אלפים, נשבר אמונו בחברה המערבית. המינגוויי, שנפצע קשה במלחמה, תיאר את הקרבות

⁸ סטרווינסקי (1882 - 1971) היה מלחין קלאסי מודרני ממוצא רוסי.

⁹ שפנגלר (1880 - 1936) היה היסטוריון ופילוסוף גרמני.

¹⁰ גם עקיבא ארנסט סימון - עליו יסופר להלן - ואחרים הפגינו בתחילה בהתלהבות בעד המלחמה. רק לאחר שעברו את מה שעברו, הבינו את חוסר התוחלת שבה.

¹¹ אריך מריה רמרק (1898 - 1970) היה סופר גרמני, נפצע במלחמה.

¹² רולאן דורז'לס (1885 - 1973) היה סופר צרפתי, שירת בחיל הרגלים הצרפתי.

¹³ ארנסט מילר המינגוויי (1899 - 1961) היה סופר ועיתונאי אמריקאי, זוכה פרס נובל לספרות.

בקפורטו בספרו 'הקץ לנשק' (שם הספר מדבר בעד עצמו) והדים לייאשו מתרבות המערב ניתן למצוא בספרו 'איים בזרם'.
איש רוח לא-יהודי נוסף אשר אומר נואש מהמערב על רקע המלחמה הוא הרמן הסה. הסה נולד בשנת 1877 בגרמניה לאם שגדלה בהודו, ונחשף בילדותו לתרבות המזרחית. במהלך המלחמה ביקר את הלאומנות והתוקפנות ופעל למען אסירי מלחמה - פעולות שזיכוהו בכינוי "הבוגד" בקרב בני ארצו. כל מי שקרא את ספריו של ההומניסט הזה (שגם נרדף על ידי הנאצים) יודע על תרומתו הגדולה לפופולריות של הרוח המזרחית, הזן, הטאו והבודהיזם באירופה שבין המלחמות.

נפש יהודי הומיה

הרוח הגדולה הנושבת בעולם משפיעה גם על היהודים. כמו הרמן הסה, גם היהודים חוזרים למזרח; בעיקר למזרח-אירופה, אך גם לפאתי מזרח קדימה – לארץ ישראל. יהודים רבים המגויסים לצבא הגרמני והאוסטרו-הונגרי לוחמים במזרח-אירופה. שם גילו מחדש את ה"אוסט יודן" - היהודי המזרח-אירופאי אשר היה למשל ולשנינה בפי הוריהם. ילד יהודי בגרמניה ש'חיפף' בעת לימודיו, אכל ללא סכין ומזלג או לא היה נקי כראוי היה 'זוכה' לעלבון הגדול מכל - "למה אתה מתנהג כמו 'אוסט-יודן'?".
בבתים הדלים והפרימיטיביים של יהודי מזרח-אירופה, פגש היהודי המערב-אירופאי, בן המתבוללים המחונך והמשכיל, את החיים היהודים החמים והשורשיים, את החסידות ואת התבונה העמוקה שבתרבות המזרח-אירופאית. יהודי המערב מתפעלים ומתפעמים והם נשכים בקסמי תרבות זו.

לא כל אנשי הרוח ש'חזרו לשורשיהם' עשו זאת בשל המלחמה. היו גם כאלו שהחלו את תהליך חזרתם ליהדות אף לפני. פרנץ רוזנצווייג (נולד ב-1886), צעיר יהודי-גרמני ממשפחה ליברלית ומתבוללת, החליט לאחר השלמת הדוקטורט שלו (בנושא "הגל והמדינה") שהתרבות המטריאליסטית והאינטלקטואלית המערב-אירופאית איננה לטעמו. רוזנצווייג מחליט לדבוק

בחיים דתיים ולהתנצר כמו לא מעט מבני משפחתו וחבריו הטובים.¹⁴ היה זה הכיוון הדתי הטבעי בשבילו. לאחר דיון עם אמו החליט ללכת לבית כנסת לפני ההתנצרות. אמו, יהודייה מתבוללת, אומרת לו שכיחודייה היא תחסום מתנצר מלהיכנס לבית כנסת. על אף האיום הגיע רוזנצווייג לבית הכנסת, ובהמשך פתח בתהליך מעמיק ורציף של חזרה בתשובה לחיים יהודיים מלאים. בשנת 1920 הוא פתח את 'בית המדרש היהודי החופשי' - בית מדרש פתוח ליהדות שבו התכנסו, למדו ולימדו מרטין בובר, אנטון נובל (לימים הרב נחמיה נובל), הסוציולוג אריך פרום, עקיבא ארנסט סימון ואחרים.

המשורר מרדכי גיאורגו לאנגר,¹⁵ נולד למשפחה מתבוללת בפראג. הוא חווה את אפסות ומיצוי התרבות המערבית בשנות התווה שקדמו למלחמה. הוא נדד לעיירה בעלז, וחזר ממנה כחסיד וכמחזיר בתשובה לחסידות. בפראג הוא נפגש עם פרנץ קפקא ולימד אותו את תורותיו של ר' נחמן מברסלב. לאחר זמן, ביטל קפקא את אירוסיו עם בחורה גויה, והתארס עם דורה דיאמנט - נערה מרדנית מבית של חסידי גור, שעזבה לגרמניה אך לא נטשה את זיקתה ליהדות. קפקא ביקש את אישורו של אביה של דורה לנישואין, אך זה, לאחר ששאל את רבו - ה'אמרי אמת' מגור, סירב לאשרם. יחד הם למדו את כתבי ר' נחמן ואת ה'שפת אמת' ותכננו לעלות לארץ לקיבוץ חפציבה. בחבורת הלומדים נמצא גם שמואל הוגו ברגמן שבשנת 1913 כתב את מאמרו היהודי הראשון - 'קידוש השם'. משתתף נוסף בחבורת הלומדים הוא חברו הקרוב של קפקא, ומי שגילה לעולם את הסופר הגדול הזה - מקס ברוד.¹⁶ ברוד וקפקא מוצאים עצמם ביהדות ובציונות. כמעריך גדול של קפקא, אני תוהה לעצמי מה היה קורה לו היה 'האמרי אמת' היה מאשר להרשל, אביה של דורה, לתמוך בנישואי בתו לקפקא, ומה היה קורה אם לא היה נפטר קפקא בגיל צעיר ממחלת השחפת.

¹⁴ 'נהריים' - מבחר כתבים של פראנץ רוזנצווייג (מוסד ביאליק), עיין במבוא של ש.ה. ברגמן.
¹⁵ מרדכי דב גיאורגו (ייז'י) לאנגר (1894 - 1943) היה משורר עברי יליד פראג, חוקר ומסאי, עיתונאי ומורה.

¹⁶ ברומן 'ממלכת הקסם של האהבה' (לא תורגם לעברית) שכתב ברוד, המבוסס על הביוגרפיה של קפקא עם שינוי שמות, נקרא הקיבוץ בשם המבדח 'גבעת אפונה', חוץ מזה רובו אמת.

ארבעת האישים הבאים שיוזכרו הגיעו מלב התרבות המערב-אירופאית, התקרבו ליהדות, הפכו לימים להיות מעמודי התווך של האוניברסיטה העברית שהוקמה בירושלים והשפיעו רבות על עולם הרוח העברי המתחדש. הראשון היה חברם של ברוד ושל קפקא, שמואל הוגו ברגמן, אשר נולד בפראג בשנת 1883 ולמד באוניברסיטאות בברלין. ברגמן התרחק מן הרציונליזם והאנתרופוצנטריות שעליהם חונך, ודגל בהחייאת האמונה כחוויה בלתי אמצעית וכמפגש עם האל. ברגמן לא היה אדם דתי, אך הכיר בחשיבותם של התפילה, השבת והחגים כחלק ממורשת העם היהודי. במאמריו התבטא בעד חשיבות התפילה¹⁷ ואף חתם על 'מכתב הסופרים' כנגד חילול שבת.

השני, גרשם שלום, נולד בברלין בשנת 1897 בבית מתבולל לחלוטין, בית לאומני גרמני. אחד מאחיו היה קומוניסט ושני אחיו הגדולים היו לאומניים גרמניים, כאשר אחד מהם נשאר לאומני גם לאחר שכיחודי גורש בתקופה הנאצית ונאלץ להגר לאוסטרליה. בניגוד לאחיו, גרשם התחבר דווקא ליהדות ולציונות. מספר חודשים לפני חגיגת בר המצווה שלו (אותה חגג בגיל 14 משום שאביו סבר שגיל 13 הוא גיל צעיר מדי להגעה לבגרות) קרא שלום את 'תולדות היהודים' מאת צבי גרץ,¹⁸ ובעקבות הקריאה החליט ללמוד עברית. הוא החל בלימודי עברית אצל מורו ללימודי דת, וכשפסקו הלימודים המשותפים המשיך ללמוד בכוחות עצמו. בשנים הבאות למד עברית מספר שעות רב בשבוע. כמו כן, החל לבקר בבית הכנסת. באותן שנים החליט להפסיק את השתתפותו בתגינות חג המולד שערכה משפחתו, ויצא מביתו בזמן זה. לאחר שנים ציין שבחירתו להתעמק ביהדות בגילו הצעיר הייתה, בין היתר, מרד והתרסה נגד בית אביו והתבוללותו ונגד הונאתם העצמית של יהודי גרמניה. שלום נמשך לציונות ולמחשבת היהדות והצטרף לחוג "יונג יודה" (יהודה הצעיר), שפעליו היו חברי התנועה הציונית. לימים סיפר שנקודת המפנה בחייו ביחס ליהדות

¹⁷ ראה למשל "מכתבים לחברה צעירה בקיבוץ" בתוך "השמים והארץ - הגיונות על אחריותו של האדם" הוצאת "שרמות" - תשכ"ט.

¹⁸ צבי גרץ (1817-1891), היה היסטוריון יהודי פולני, מן ההיסטוריונים היהודים הכולטים ביותר במאה ה-19.

ומשיכתו אליה הייתה באביב של שנת 1913, בעת שלמד לראשונה דף גמרא. מאותו יום ובמשך ארבע השנים הבאות, החל ללמוד בקביעות גמרא בכל יום ראשון. שינוי דרכו של שלום היה חריף עד כדי כך שאביו נידה אותו ממשפחתו. כאמור, לימים הפך להיות מגדולי חוקרי תולדות הרוח היהודית בעת החדשה.

השלישי, עקיבא ארנסט סימון, נולד גם הוא בברלין למשפחה מתבוללת בעלת אוריינטציה לאומנית. עד גיל שבע כלל לא ידע שהוא יהודי, ולאחר מכן הייתה הידיעה חסרת משמעות עבורו. אביו נשאר גרמני ברוחו, ואף סירב לעזוב את גרמניה אפילו כשהחלו כוונות הנאצים להתבהר, בשנת 1938. במלחמת העולם הראשונה התגייס בהתלהבות, כרוב חבריו, לצבא הגרמני כחייל קרבי. סימון נפצע בקרב וורדן, חזר לשירות וקיבל את עיטור צלב הברזל של גרמניה. במהלך המלחמה, נתקל באנטישמיות של חבריו לצבא וזו קיררה את הפטריוטיזם הגרמני ועוררה בו את שאלת הזהות היהודית. בעקבות האנטישמיות הוא יצר קשר עם חיילים יהודיים אחרים ונודע לו שהם מתכוונים לקיים טקס דתי שהוא לא ידע עליו דבר - ליל הסדר. לאחר הסדר, כאשר חיילים ציוניים התחילו לרקוד ולשיר 'לשנה הבאה בירושלים הבנויה', הוא החליט שהוא יהיה יהודי שומר מצוות, ושיעלה לארץ ישראל. הוא יצר קשר עם פרנץ רוזנצווייג שהפך לרבו, וחבר לחבורה של בובר, הרב נובל, פרום ואחרים בבית המדרש החופשי בברלין. הוא זיהה את הלאומנות הגרמנית עם כוחנות ודורסנות, ואת היהדות כהיפוכה של דרך זו. מכיוון שהאמין שהציונות איננה מובילה לכוחנות שתלטנית - נהפך ללאומי ציוני. לימים זכה בפרס ישראל לחינוך.

הרביעי, מרטין בובר, נולד באוסטריה אך עקב גירושי הוריו גדל בבית סבו שומר המצוות שבגליציה. הוא קיבל חינוך דתי אך בנעוריו עזב את הדת. דווקא לאחר שנסע ללימודים גבוהים בווינה, החל להתחבר לציונות, לרוח המזרח ובעיקר ליוגה ולזן. בהמשך ויתר על היוגה והזן, והפך להיות פילוסוף

אקזיסטנציאליסט ופיתח תורה משל עצמו - ה'פילוסופיה הדיאלוגית'.¹⁹ באחד הזמנים המכוננים של חייו גילה בובר כי החסידות לימדה את האנושות את התורות האקזיסטנציאליסטיות בהן האמין. הוא התחבר אל החסידות והפך להיות ממפיצה הגדולים ביותר.

אדם נוסף שקיבל חינוך דתי אך התרחק ורק לאחר מכן התקרב חזרה הוא הלל צייטלין. צייטלין נולד בשנת 1871 למשפחה מהגרעין הקשה של החסידות, וגדל והתבגר בתוך קהילת 'הזמל' שהייתה מהגרעין הפנימי של חסידות חב"ד. הוא התרחק מהיהדות כאשר עסק בפילוסופיה בגרמניה, ודווקא חבריו הגויים הם שהחזירו אותו אליה. הם אמרו לו: "אתה פשוט אידיוט, באת מהמזרח הקסום, החי והשורשי ללמוד אצלנו פילוסופיה שכלתנית מנוכרת ומסרסת! באת ממקום חי למקום מת!" דווקא גרמניה הליברלית והמשכילה החזירה אותו לחיק היהדות.

גם שמואל יוסף (ש"י) עגנון נולד בעיירה חסידית - בוצאץ שבגליציה המזרחית. בבגרותו הוא התנתק, ויתר על אורח חייו הדתי, ונדד בין ארץ ישראל לגרמניה. ה'גאליציאנר' החמקמק הזה לא מאפשר לנו להכיר בדיוקנות את סיפור חייו ולא ברור מתי חזר עגנון לאורח חיים דתי. מה שכן ברור הוא שרוב מפעליו הדתיים וגילוי אוצרות החסידות עברו עליו בגרמניה, יחד עם מרטין בובר, ושהוא חזר והתקרב לדרך שנטש.

חשוב לציין שהמוטיבציה להתבדל מהתרבות והלאומנות הגרמנית האגרסיבית, גרמה לכך שרבים מהשבים ליהדות אשר הזכרנו פנו לאגף המתון יותר והפציפיסטי שלה. רבים מהם כמו סימון, ברגמן, בובר ושלום היו חברים בארגון 'ברית שלום' שדגל בהקמת מדינה יהודית-ערבית בארץ ישראל.

¹⁹ על פילוסופיה זו ניתן לקרוא בספרו של בובר: **אני-אתה**, הודפס בתוך: בסוד שיח, ירושלים: מוסד ביאליק, 1980, עמ' 103-3.

סיכום

סקרנו במאמר את ההבדלים בין מזרח אירופה למערבה בין מלחמות העולם. ראינו שבעוד שבמזרח אירופה מתחולל תהליך חילון, יהודי מערב אירופה חוזרים לשורשיהם היהודיים. הצענו שהסיבה המרכזית לכך היא 'מיצוי' התרבות המערבית, בין השאר על רקע מלחמת העולם, ובקשת משמעות עמוקה יותר לחיים. נפגשנו עם גלריה מרשימה של אישים המלמדת אותנו על עוצמתו של תהליך זה. חלק מאישים אלו יצרו מעין כדור שלג שגרם לעוד רבים אחרים לשוב לשורשיהם, ליהדות ו/או לציונות.

חבל על דאבדין. סערת החורבן של יהדות אירופה בשואה, כילתה את הכול. איננו יודעים כיצד היה מתפתח הגל המופלא הזה של השיבה אל היהדות. היסטוריון יכול לעיתים לדעת חלק ממה שקרה, וגם זה בקושי. אך בוודאי שאין היסטוריון רציני אשר יאמר שהוא יודע 'מה היה קורה אילו'. חבל, באמת חבל על אותו תהליך מופלא, על האי שופרא דבלי בארעא.